

Anton Arko*

Pisala v prvih berilih in čitankah do konca druge svetovne vojne

Writing utensils in the first readers until the end of World War Two

Izvleček

Prispevek se ukvarja z omembami pisal v berilih in čitankah od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne. Tovrstnih omemb ni zaslediti prav veliko in še med njimi so si nekatere med seboj precej podobne. Največkrat gre za naštevanje šolskih potrebščin, med katerimi so tudi pisala. Med njimi se omenjajo peresnik, svinčnik, kreda in kamenček. Poleg naštevanja šolskih potrebščin pa se pojavljajo pisala tudi v krajših zgodbah, kjer je v prvi vrsti skrb za primerno rabo pisal ali pa kak drug vzgojni namen.

Abstract

The article deals with the notes on writing utensils in readers from the mid-19th century to the end of the World War Two. Not many such notes can be found and even among those, many are very similar. Usually, they involve lists of school aids, including writing utensils. Among the latter, fountain pens, pencils, chalk and stones are mentioned. In addition to these lists, writing utensils also appeared in short stories that talk about the appropriate use of writing utensils or another educational aim.

Uvod

Svinčnik, barvica, kemični svinčnik, nalivno pero, flomaster, voščenska ... Kaj pa: štilček, peresnik in kreda? Današnji učbeniki in začetna berila omenjajo celo paleto pisal, ki jih otroci uporabljajo pri šolskem pouku, obšolskih dejavnostih ali doma v prostem času. V času, ko pa so se šolali naši predniki, torej v davni Avstro-Ogrski ali v Kraljevini Jugoslaviji, pa se le tu in tam da zaslediti kakšno omembo pisala. V večini primerov sta to peresnik in svinčnik, pojavita pa se tudi kreda in kamenček. Lahko si ogledamo nekaj besedil iz čitank in beril, kjer nastopajo pisala.

»Perstov pa ne smemo lizati, katerih se kreda prime«

Leta 1852 je izšlo *Malo berilo za prvošolce*, ki je med berili eden izmed prvih virov, ki omenja toliko šolskih pisal. Poglavlje, ki nosi naslov *Šolska priprava*, nadrobno

* Anton Arko, prof. zgodovine in ruskega jezika, kustos/bibliotekar, Slovenski šolski muzej, e-pošta: aarko.ssm@gmail.com

predstavi šolska pisala, njihovo uporabo in vzdrževanje. Kot je za to obdobje značilno, je besedilo prepredeno z vzgojnimi nauki in nasveti.

Šolska priprava

»Otroci! (so gospod učenik djali) šolsko orodje morate prav poznati, čemu je, in vediti, kako naj se v roke jemlje. Kakor se mladi navadite, tako boste stari znali. ... Pišemo s kredo na črne tablice. Perstov pa ne smemo lizati, katerih se kredo prime; apnena je in zdravju škodljiva. Piše se tudi s kamnenim klincom na kamneno tablico. Pobriše se z mokro gobico ali pa s cunjjo. Bolj navadno pišemo na papir. Pisanja se učiti naredimo pisavno knjižico iz dveh ali treh listov. Novincom se s svinčnikom po merilu načerta, da ravno pišejo. Pisek ali pisavne peresa nam dajejo gosi. Kurje ali purje perje ni za pisanje, je preterdo; od njega roka boli. Pero se vreže s peresnikom. Kaj pa je peresnik? Ojster nožič, kterega moraš skerbno hraniti in ne ž njim igrati. Pero se izreže, izrez poojstri in ost gladko priseka. Ost se tenko vcepi, da po cepi tinta gre. Če je pero topo, se spet poojstri. Pero pomakamo v črnino, ki mu je tinta ime. Pregloboko pomakati nikar, da se nam ne polije, in gerdih mačkov ne stori. Po tleh s tinto kapljati ne smemo; isprati se ne da. Rahlo v tintnik odternimo, če je pero prepolno. Pismo še mokro se s peskom potrosi, kteremu je sviseč ime, in ki se v sipniku ima. V pisavno knjižico se pivni papir položi, da mokroto popije, in kniga snažna ostane. Tudi pero v pivni papir obriši, potem pa varno shrani ali v pisavno knjižico ali pa v peresnico. Mokro pero oblizati ni zdravo, izbercati ga je nevarno; lahko sebe ali soseda ali pa tla oškropis, kar bi bilo gerdo in pa škoda. Tako je Primej delal; za Filipom je sedel, pero pregloboko namakal, in namesto v tintnik je Filipu po suknji škropil. Filipov oče doma črne pike ugledajo, in se hudo kregajo. Primej se je močno zameril. Zamere se je varovati! Kdor pisati veselje ima, se tudi hitro pisati nauči. Doma po belih stenah pisati, križe po poti počerkati ni prav. Svoje ime na vsak zid načerčkati se ne spodobi. Svoje ime v časti imejmo!«¹

V istem berilu pod naslovom *Kako se v šoli vesti*, kjer je navedenih 13 pravil, pod številko 11 zasledimo pravilo, ki pravi: »Koscov papirja ali spridenih peres ne mečite pod klopi; šola naj snažna bo.«²

»Svinčnik je v les vdelan«

Kakšna je oprema v šolskem razredu v letu 1877, nam sporoča *Slovenski abecednik za prvi razred ljudskih šol*. Pod naslovom *Šola* stoji besedilo, ki nas s svojim arhaičnim slogom povede v star šolski razred.

»Učenik (učitelj), učenec; miza, stol, tabla, stojalo, kredo, goba, klopi, bukve (knjiga), ploščica, pisalo, ravnilo, papir, pero, svinčnik, črnino, črnilnik, podoba, peč, okna, vrata, pod ali tla, strop.

1 *Malo berilo za prvošolce*, Dunaj 1852, str. 11–14.

2 *Ibid.*

Učenik uči, učenci se uče. Miza je visoka, stol je nizek. Tabla je črna, kreda je bela in kerhka. Goba je mehka. Stojalo ima tri noge. Klopi so dolge. Bukve imajo liste. Ploščica je kamnita, ali pa iz papirja. Pisalo je porezano. Ravnilo je ravno. Papir je bel. Pero je gosje ali jekleno. Svinčnik je v les vdelan. Črnilo je černo. Črnilnik je okrogel. Podoba visi na steni. Peč je lončena ali železna.«³

V nekoliko spremenjeni različici se besedilo spod peresa Ivana Miklošiča pojavi v *Začetnici* in prvem berilu za občje ljudske šole.

Učilnica ali šola

»Priden učenec rad hodi v učilnico. V učilnici mirno sedi, pazljivo posluša, ter se rad uči. Vse svoje stvari ima v lepem redu. Ves čeden je; ima umiti roki in umit obraz, ter je snažno oblečen. V učilnico in iz učilnice hodi lepo tih in miren. Svojim tovarišem je prijazen. Doma rad sluša in moli. Povsod se lepo vede ter kaže, da je priden učenec. Vsak ga ljubi in tudi Bog.

Družina in šola
sestrici ste dve,
nobena samotna
hoditi ne sme.

V učilnici je videti: učitelja, učence, mizo, stol, desko ali tablo, stojalo, kreda, gobo, klopi, bukve, ploščico, kamenček, ravnilo, papir, pero, svinčnik, tinto ali črnilo, črnilnik, podobe, številni stroj, peč, okna, duri, tla, strop.

Učitelj uči. Učenci se uče. Miza je na štiri vogle ali okrogla. Kakšen je stol, kakšna je deska, kreda, goba? – Stojalo ima tri noge. Klopi so dolge. Bukve imajo liste. Ploščica je kamena ali od papirja. Kamenček je porezan. Kakšno je ravnilo, črnilo? – Kakšen je papir, črnilnik? – Pero je gosje ali jekleno. Svinčnik je v les vdelan. Podobe vise na steni. Peč je lončena ali železna. Skozi duri hodimo. Čemu so okna?«⁴

Na kakšen način so lahko pisala vključena v berila in čitanke, lahko vidimo v *Berilu za občje ljudske šole*, kjer je prvi del učbenika namenjen abecedniku. Vsebina abecednika so posamezne črke ter besede in stavki, ki so vezani na določeno črko. Tako pod črko R stoji zapis:

»Rajkov součenec Rudolf ni imel peresa. Poprosi Rajka, naj mu ga posodi. Ta mu rad ustreže. Rudolf lepo zahvali Rajka za njegovo postrežnost.«⁵

»Vse mora biti čisto in snažno«

Opis šolskega dogajanja in namen šolskega pouka pa je (poleg podrobnega opisa šolskega prostora, ki smo ga lahko prebrali v *Slovenskem abecedniku* ali *Začetnici za*

3 Slovenski abecednik za prvi razred ljudskih šol, Dunaj 1877, str. 37.

4 Ivan Miklosich: *Začetnica in prvo berilo za občje ljudske šole*, Dunaj 1895, str. 40.

5 Franc Gabršek, Andrej Razinger: *Berilo za občje ljudske šole*, Ljubljana 1911, str. 63.

ljudske šole) v siromašnejši obliki opredeljen v *Moji prvi čitanki za najnižjo stopnjo občin ljudskih šol* pod poglavjem *V šoli*.

V šoli

»Otroci hodijo v šolo. Šolarji (šolarice) so. V šoli se uče, zato so učenci (učenke). V šoli je gospod učitelj ali gospodična (gospa) učiteljica. Uči jih pisati, čitati, računati, risati, peti, telovaditi. Samo pridni in pazni učenci se kej nauče. Učenci in učenke imajo torbice. V torbicah so knjige, zvezki, držala, peresa in svinčniki. Vse mora biti čisto in snažno.«⁶

»Učenke naj v šoli nekega dne pišejo s peresom«

V *Začetnici za slovenske ljudske šole* iz leta 1917 je predstavljena zgodbica o Cilki in Anici, njen zaplet pa se vrti okrog peresa.

Cilka in Anica

»Cilka je imela premožne roditelje. Česar je potrebovala za šolo, vse so ji lahko preskrbeli. V šoli je poleg nje sedela Anica. Njeni roditelji pa so bili ubožni. Jako slabo se jim je godilo. Anici niso mogli vselej o pravem času kupiti kamenčka, svinčnika ali peresa. Nekega dne pišejo otroci v šoli s peresom. Anica nima peresa. Cilka to zapazi. Hitro seže v peresnico. Anici posodi novo pero. Gospod učitelj to vidijo. Obrnejo se k učencem in reko: »Glejte, otroci, kako je Cilka dobra in postrežna. Novo pero je posodila Anici.« Anica se Cilki lepo zahvali. Otroci pa so imeli Cilko odslej še rajši.«⁷

Pod naslovom *Postrežljiva tovarišica* najdemo enajst let kasneje v Prvi čitanki za osnovne šole enako zgodbo v nekoliko drugačni preobleki.

Postrežljiva tovarišica

»Jana je imela imovite starše. Česar je v šoli potrebovala, vse so ji lahko preskrbovali. V šoli je poleg nje sedela Špelica. Bog! Kako revni so bili njeni starši! Pogosto niso imeli niti ene pare. Zato Špelici niso vselej mogli kupiti kamenčka, peresa, svinčnika ali zvezka. Učenke naj v šoli nekega dne pišejo s peresom. Špelici ponudi novo pero. Rada vzame Špelica pero in se Jani zahvali zanje. Po pisanju ji pero vrne.«⁸

»Učencem in učenkam prinese Miklavž zvezkov, svinčnikov in peres«

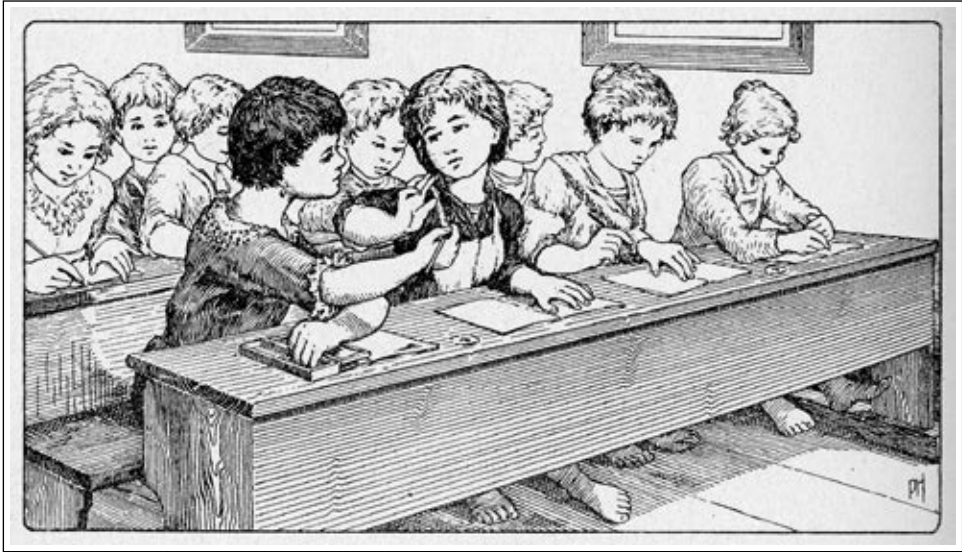
Karel Wider v učbeniku *Moje prvo berilo za obče ljudske šole* pisala vplete v praznik svetega Miklavža, ki poleg sladkarij prinaša tudi šolske potrebščine.

»Sveti Miklavž prinaša pridnim otrokom raznih daril. Majhnim otrokom prinese igrač in sladkarij. Učencem in učenkam prinese Miklavž zvezkov, svinčnikov in

6 Ivan Krulec: *Moja prva čitanka za najnižjo stopnjo občin ljudskih šol*, Dunaj 1913, str. 72.

7 Janez Koprivnik, Gabriel Majcen: *Začetnica za slovenske ljudske šole*, Dunaj 1917, str. 48, 49.

8 Gabriel Majcen: *Prva čitanka za osnovne šole*, Maribor 1928, str. 60.

Gabriel Majcen, Prva čitanka za slovenske osnovne šole, str. 60.

peres. Marsikdaj obdaruje otroke tudi z lepimi knjigami. Malopridnim otrokom pa prinese šibo.«⁹

»Sam ne dvignem peresnika«

Pisala so lahko v čitankah in berilih uporabljena tudi kot sredstvo za izpeljavo uganke. Tako uganko je v Kraljevini Jugoslaviji uvrstil v berilo *Naša prva knjiga* Pavel Flere.

Bratci, ki pišejo.

»Pet bratcev je prišlo v šolo. Mali so bili. Pisati bi morali, pa je bil peresnik za nje pretežek. Prvi pravi: »Sam ne dvignem peresnika.« Drugi pravi: »Čakaj, bratec, pomagam ti.« Res dvigneta peresnik. Več ne zmoreta. Ponudi se še tretji: »Pomagam vama.« Tedaj so držali peresnik, a pisati niso mogli. »Naj nam še kdo pomaga, da lahko pišemo!« Prišla sta četrti in peti. »Podpreva vas.« – Pa so lahko pisali.

Kdo so ti bratci, ki so vsi iz ene hiše, pa se vsak drugače piše?«¹⁰

»Tinček, kje imaš puščico s peresnikom, peresi in svinčnikom?«

Na hudomušen način in v rimani obliki je predstavljena Tinčkova nezgoda s šolskimi potrebčinami. Pod naslovom *Nerednost* jo zasledimo v *Prvi čitanki* iz leta 1946.

9 Karel Wider: *Moje prvo berilo. Za obče ljudske šole*, Ljubljana 1920, str. 61.

10 Pavel Flere: *Naša prva knjiga*, Ljubljana 1929, str. 55.

Rudi Završnik, Josip Ribičič, Prva čitanka, str. 9.

Nerednost

»Tinček, kje imaš puščico s peresnikom, peresi in svinčnikom? Na pašniku sem jo izgubil, ko sem kozo pasel. Nisem je več našel. Pa tvoji zvezki, Tinček, kje so ostali? Zvezke so kozlički pomendrali. Tinček, abecednika tudi ni! Na vrtu se je zmočil! Zdaj na peči se suši.«¹¹

Sklep

Kot je značilno za čas pred drugo svetovno vojno, so učbeniki, sploh pa berila in čitanke, prepredeni z vzgojnimi zgodbami, mislimi in nasveti. V njih nastopajo tudi pisala, ki so sredstvo ali motiv, okrog katerega je nanizana vsebina z vzgojnim momentom. Tako lahko preberemo zgodbice o posojanju pisal, o okvari ob neustrezni rabi pa o pravilni rabi in primernem rokovanju. Skrb, da bi se pisalo ne poškodovalo, je bila v precejšnji meri upravičena, ker se pisal – vsaj v starejših obdobjih – ni dobilo na

11 Rudi Završnik, Josip Ribičič: *Prva čitanka*, Ljubljana 1946, str. 69.

pretek. Šolar (večinoma od premožnejših staršev) je imel pero, morda kak svinčnik, in če je to pisalo uničil, je bilo vprašanje, kdaj in kako bo prišel do drugega. Zato precej besedil vzgaja k lepemu ravnanju s pisali. Poleg besedil pa se v večji meri pojavljajo ilustracije, ki prikazujejo šolske potrebščine, pouk ali razpoloženje v razredu, kjer je v ospredju dogajanja pisalo.

Literatura

- Flere, Pavel: *Naša prva knjiga*, Ljubljana 1929.
- Gabršek, Fran; Razinger, Anton: *Berilo za obče ljudske šole*, Ljubljana 1911.
- Koprivnik, Janez; Majcen, Gabriel: *Začetnica za slovenske ljudske šole*, Dunaj 1917.
- Krulec, Ivan: *Moja prva čitanka za najnižjo stopnjo občin ljudskih šol*, Dunaj 1913.
- Majcen, Gabriel: *Prva čitanka za osnovne šole*, Maribor 1928.
- Miklosich, Ivan: *Začetnica in prvo berilo za obče ljudske šole*, Dunaj 1895.
- Wider, Karel: *Moje prvo berilo. Za obče ljudske šole*, Ljubljana 1920.
- Završnik, Rudi; Ribičič, Josip: *Prva čitanka*, Ljubljana 1946.
- Malo berilo za prvošolce*, Dunaj 1852.
- Slovenski abecednik za prvi razred ljudskih šol*, Dunaj 1877.

*Zusammenfassung****Die Schreibstifte in den ersten Lesebüchern bis zum Ende des zweiten Weltkrieges******Anton Arko***

Der Beitrag befasst sich mit Erwähnungen von Schreibstiften in den Lesebüchern, von Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ende des zweiten Weltkrieges. Im Vergleich zu heutigen Lehrbüchern und den ersten Lesebüchern, die eine ganze Reihe von Schreibstiften, die die Kinder bei dem Unterricht benutzen, erwähnen, werden in den Lesebüchern aus der Zeit der Österreichisch-ungarische Monarchie oder dem Königreich Jugoslawien, wo sich unsere Vorfahren ausbildeten haben, die Schreibstifte nur hier und da erwähnt. In den meisten Fällen waren der Federhalter und der Bleistift erwähnt, es wurden aber auch die Kreide und der Kieselstein erwähnt. Für den Zeitraum vor dem zweiten Weltkrieg ist es charakteristisch, dass die Geschichten in den Lesebüchern in erster Linie pädagogisch orientiert waren. Am häufigsten waren das Geschichten über Schreibstifte, die das Zentrum des Geschehens gewesen sind. Um sie herum wurde eine Inhaltangabe mit Erziehungsmoment aufgefädelt. Das waren Geschichten über Stifte ausleihen, über nicht entsprechender Benutzung von Stiften und infolgedessen auch über den richtigen Umgang mit Schreibstiften. In Texten lässt sich zwischen den Zeilen sogar die indirekte Sorge erkennen, dass sich die Stifte nicht beschädigen, was damals verständlich war, da die Stiften früher schwierig zu kriegen waren.

Die Schüler (meistens aus wohlhabender Familie) hatten einen Füller, vielleicht einen Bleistift und wenn er die Stifte beschädigt hat, war die Frage wann und wie einen neuen zu bekommen. Darum erziehen viele Texte über schönen Umgang mit Stiften. Die Texte sind manchmal mit Illustrationen bereichert, wo der Stift in der Mitte der Komposition steht.